

A PÉNZÜGYI KULTÚRA ÉRTELMEZÉSÉNEK ÉS FEJLESZTÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

Napjainkban egyre fontosabbá válnak a pénzügyi ismeretek. A pénzügyi műveltségnek minden életkorban jelentős szerepe van, a fiatal korosztályok esetén különösen. A tanulmány bemutatja a nemzetközi szakirodalomban fellelhető néhány fogalmi értelmezést, megpróbálja azokat összehasonlítani, majd kitér a hazai pénzügyi kultúra fejlesztésével kapcsolatos kezdeményezésekre is.

1. BEVEZETÉS

A pénzügyi döntések meghozatala az utóbbi években, évtizedekben szinte minden napossá vált. Komplexek lettek ugyanakkor a pénzügyi piac termékei és szolgáltatásai, amelyek használatához az egyéneknek folyamatosan megújuló ismeretekre van szükségük. A pénzügyi műveltség fiatal korban különösen nagy jelentőséggel bír, hiszen a korai életszakaszban elkövetett pénzügyi hibák a későbbiek során igen költségesek lehetnek. A fiatalok – különösen a felsőoktatásban résztvevők – gyakran „pénzügyi hálóba” keverednek, hatalmas összegű hitelkártya-adósságot vagy diákhitelt halmoznak fel, ami a későbbiekben vagyonuk gyarapodását akadályozhatja. [Lusardi et al., 2010: 358] A gazdasági és pénzügyi világválság kialakulása után a pénzügyi kultúra kiemelten fontos szerepet kapott, hiszen a korábban meghozott hibás pénzügyi döntések hatásai jelenleg is érezhetőek.

A pénzügyi kultúra témaköre minden korosztályt közvetlenül érint, azonban az egyének többségénél nem alakult ki az öngondoskodási szemlélet. A hazai háztartások nagy részének nincsen megtakarítása, ezzel szemben jelentős hitelállománnyal rendelkezik, és a törlesztőrészek sok esetben a háztartások nettó jövedelmének magas arányát teszik ki. A probléma okaként a nem megfelelő pénzügyi műveltséget említi a szakirodalom. [Horváthné-Széles, 2014: 457] Az embereknek a folyamatosan változó szükségleteik kielégítéséhez egyre bonyolultabb és áttekinthetlenebb pénzügyi termékkörből kell választaniuk. „Ebben a megfogalmazásban a pénzügyi kultúra egy hidat képez a felmerülő társadalmi igények és az ezeket kielégíteni igyekvő pénzügyi termékek között.” [Béres-Huzdik, 2012: 322] Tovább erősíti a pénzügyi műveltség fejlesztésének fontosságát az a tény, hogy a pénzügyi piacok fejlődése gyorsabb az egyének pénzügyi kultúrájának gyarapodásánál. A szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy a megtakarítások mértékét a jövedelem és a fogyasztás együttesen befolyásolja. A magyar társadalom elöregedése egyre fontosabbá teszi az öngondoskodást. Az időskori öngondoskodásnak azonban előfeltétele az, hogy az egyének aktív korukban ne költsék el keletkező jövedelmüket fogyasztásra, hanem legyen megtakarításuk is. [Béres-Huzdik, 2012]

A szakirodalomban számos tényezőt sorolnak fel az alacsony pénzügyi tudás okaiként, a kutatók egyetértenek abban, hogy ezeket a következő területekre vezessék vissza:

1. komplex és globális társadalom, a banki szolgáltatási rendszer szabályozásának hiányosságai;
2. a pénzügyi oktatás szinte teljes hiánya a középiskolákban;
3. az agresszív fogyasztói marketing hatása, amellyel azonnal elérhető hitelhelyzetek alakulnak ki.

A pénzügyi kultúra mérésére azonban nem alakult még ki egységes álláspont, egy tisztább definíció mindenképpen előrelépést jelent a jövőbeli kutatásokban. Az alaposabb pénzügyi ismeretek összessége ebben a folyamatosan változó és összetett társadalomban segíti az egyéneket a jobb megértésben, továbbá támaszt nyújt bizonyos élethelyzetekben. Addig, amíg a kutatói csoportok nem fognak össze az oktatási programok és az empirikus tanulmányok közös értékelésében, addig nem várható kézzel fogható eredmény. [Remund, 2010: 278]

2. A PÉNZÜGYI MŰVELTSÉG FONTOSSÁGA

Lusardi egyik tanulmányában [Lusardi, 2012: 9–10] a számolási készség fontosságára hívja fel a figyelmet. Számos kutatás bizonyítja, hogy a számolási képesség kapcsolatban áll a pénzügyi döntéshozatallal, valamint az egyének felelőssége a megtakarításokkal kapcsolatosan folyamatosan emelkedik. Mivel ezeknek a képességeknek a fejlesztése felnőtt korban igen nehéz, ezért fontos, hogy a matematikai készségek fejlesztését már az iskolában elkezdjék. A számolási képességek nem csupán a munkaerő-piacon lehetnek hasznosak, hanem az egyéneket egész életük során segítik a pénzügyi döntéshozatalban. A középiskolai évek alatt a fiatalok életük egyik legfontosabb döntését hozzák meg: vajon befektessenek-e felsőoktatási tanulmányokba? Ebben az időszakban további pénzügyi döntési helyzetek alakulnak ki: autóvásárlás, bankszámla nyitása, hitelkártya-szerződés megkötése. A mai komplex társadalmi környezetben tehát minden egyénnek – különösen a fiatal korosztálynak – szüksége van a pénzügyi készségekre és képességekre.

A közgazdasági modellek szerint a döntéshozó racionális és jól informált, azonban a valóságban nem ez a helyzet. Hazánkban jelenleg ez okozza a problémát. A felnőtt lakosság iskolai tanulmányai során nem tanult pénzügyi, gazdasági ismereteket. Többségüknél ez későbbi életük során sem változott. A kormányzati és pénzügyi törekvések nem érnek célba akkor, ha az egyének nem ismerik a hosszú távú megtakarításokat, azok előnyeit, a hitelfelvétel kockázatait. Ha a pénzügyi műveltség alacsony szintű, akkor a pénzügyi termékek és szolgáltatások széles spektrumából az emberek nem képesek megfelelően választani. A megtakarítási lehetőségek igénybevételének fő akadálya az ismeret és a bizalom hiánya. Ahhoz, hogy ez változzon, az egyének pénzzel kapcsolatos gondolkodását minél fiatalabb korban fejleszteni kell [Horváthné–Széles, 2014: 471–472].

A közelmúltban a pénzügyi kultúra számos nemzeti és nemzetközi szervezet (pl. OECD) érdeklődését felkeltette. Mindkét szinten felmerült az a probléma, hogy az emberek még a pénzügyi tudás alapjaival sem rendelkeznek ahhoz, hogy képesek legyenek jól informáltan pénzügyi döntéseket hozni a mindennapi életükre vonatkozóan. Ilyen tevékenységek: a pénzügyi tervezés, a pénz, a hitel- és adósságállomány megfelelő kezelése. Hiányosságokat fedeztek fel a biztosítási területen is

(öngondoskodás). A válság ugyanakkor rámutatott arra is, hogy az alacsonyabb pénzügyi tudással rendelkezők szembenéztek a pénzügyi problémákkal, ezáltal az emberek érzékenyebbé váltak a pénzügyi piac változásaira.

Számos tanulmány – főként az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban – megkísérelte a pénzügyi kultúra mérésének és ezáltal fontosságának hangsúlyozását. Így a pénzügyi kultúra fogalmának nemzeti szinten történő meghatározása került előtérbe, figyelembe véve az OECD által megindított folyamatot. Ugyanakkor az adatok elemzési módszereit kevésbé fejlesztették a kutatók. Általában a válaszok összesítésével egy indexet készítenek, amelynek értéke nulla és a kérdésekre adott helyes válaszok száma között mozog. A pénzügyi kultúrát befolyásoló tényezőket pedig leginkább két- és többváltozós regressziószámítás segítségével vizsgálják. Olasz tudósok a Rasch-modellt alkalmazták, hogy számszerűsítsék a képességeket, az attitűdöket és a pénzügyi cselekvést. 2000 óta a PISA-felmérés is ezt a módszert használja. Ez az eljárás figyelembe veszi a kérdések bonyolultságát és a válaszadók egyéni képességeit is. A módszer segítségével kimutathatók a leggyakrabban előforduló hiányosságok, valamint az is, hogy ezek a problémák mely csoportoknál fordulnak elő [Bongini et al., 2012].

A PISA-felmérés jelentősége napjainkban megnőtt hazánkban, ugyanis eredményei a meghatározott célokra igénybe vehető európai uniós fejlesztési források mutatóivá váltak. A fiatalok tudásának bővítése tehát közös európai céllá vált. „2012. március–áprilisban a magyar tanulók immár ötödik alkalommal vettek részt az OECD tanulói teljesítmény mérési programjában, a PISA-vizsgálatban. A vizsgálatba 65 országból mintegy 500 000 – köztük körülbelül 4 600 magyar – 15 éves tanuló került be, akik szövegértési, matematikai és természettudományi feladatokat tartalmazó tesztfüzeteket, valamint szociális, gazdasági és kulturális helyzetükre, a tanuláshoz és az iskolához fűződő viszonyukra, továbbá tanulási szokásaikra vonatkozó kérdéseket tartalmazó háttérkérdőíveket töltöttek ki.” [Balácsi et al., 2013: 13] A PISA-felmérés nem csupán a matematikai tudást vizsgálja, hanem a tudás alapján levont következtetéseket, a megszerzett matematikai ismeretek alkalmazását.

A számolási készség fontosságát hangsúlyozzák amerikai kutatók is. A diákoknak anélkül, hogy megértenék azt, hogy a kamatos kamat milyen szerepet játszik a vagyon gyarapításában, lehetetlen elmagyarázni, hogy mitől jobb egy magas hozamú befektetéssel rendelkezni, mint egy alacsony kamattal rendelkező megtakarítási számlával. Szintén nehéz a kamatos kamat megismerése nélkül megértetni a fiatalokkal, hogy kezdjenek el minél korábban megtakarítani, illetve hogy a hitelfelvétel milyen terhekkel járhat. A kvantitatív gondolkodási képességekbe beletartozik a grafikus ábrák, táblázatok olvasásának és értelmezésének képessége is. Például a kockázat diverzifikációjának vizsgálatakor a nyilvános részvényárfolyamok elemzése komplex gondolkodást igényel, akár a számszerű adatokat, akár azok grafikus szemléltetési eszközeit vizsgáljuk. [Lusardi–Wallace, 2013: 1–2]

3. A PÉNZÜGYI KULTÚRA FOGALMA

A pénzügyi kultúra fogalmának szakirodalmi áttekintése két részre osztható: egyrészt az általános megfogalmazásokra, másrészt pedig a pénzügyi műveltség kom-

ponenseire. Az általános fogalom meghatározások bemutatják a pénzügyi kultúra tartalmát. A komponensek pedig mérhető kritériumokat, feltételeket fogalmaznak meg. „A pénzügyi kultúra mérésére – a fogalom meghatározásokhoz hasonlóan – számos módszert alkalmaztak. Hung és szerzőtársai [2009] két csoportosítási ismérvet azonosítottak tanulmányukban a különböző kutatások elemzése során. Az első szerint a pénzügyi kultúra mértékét lehet vizsgálni önbevallás, illetve teljesítménymérés alapján, míg a második csoportosítási ismérv szerint a pénzügyi kultúra megjelenhet pénzügyi részterületenként is (megtakarítás, befektetés, hitel, kalkulációs készség). Természetesen a két csoportosítási ismérv nem különül el egymástól.” [Béres et al., 2013: 3] Az első jellemző az általános megfogalmazásra, és annak mérésére utal, a második pedig a komponensekre.

3.1. A PÉNZÜGYI KULTÚRA ÁLTALÁNOS MEGFOGALMAZÁSA

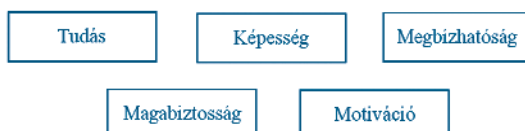
A pénzügyi kultúra fogalmának első meghatározása az Egyesült Államokban keletkezett 1958-ban. Először a pénzügyi műveltséget egyéni szinten mérték, az emberek pénzkezelési képességével hozták összefüggésbe. Később készültek azok a felmérések, ahol a legproblematisabb csoportokat vizsgálták, mint például az alacsony bevételű felnőttek vagy a középiskolai diákok. Így szélesebb körben jutottak információhoz a tudósok [Remund, 2010: 279]. A pénzügyi kultúra fogalma egy OECD-tanulmány szerint: „A pénzügyi kultúra a tudatosság, ismeretek, készségek, attitűdök és viselkedések kombinációja, amelyre szükség van a megalapozott pénzügyi döntések meghozatalához és végső soron az egyéni pénzügyi jólét eléréséhez.” [Atkinson–Messy, 2012: 14]

Hasonló megfogalmazást használnak indiai kutatók. A pénzügyi kultúra annak a tudásnak és képességeknek az összessége, amelyekkel hatékonyan irányíthatóak az egyén pénzügyei, egész életen át a pénzügyi jólét érdekében [Suganya et al., 2013: 99]. A pénzügyi kultúra tehát több a pénzügyi tudásnál, képességeket is magában foglal. A saját pénzügyi egyensúly megteremtése szerepel, ugyanakkor a döntéshozatal hiányzik a megfogalmazásból. Holland tudósok a tudásra és a megértésre fókuszálnak a pénzügyi eszközök használata helyett. Szerintük az összetett pénzügyi termékek ismerete és megértése jelenti a pénzügyi kultúrát [Mak–Braspenning, 2012: 307]. Ez egy szűkebb értelmezés, mint az OECD-definíció.

Remund tanulmányában több mint száz kutatási anyagot vizsgált meg. Alapvetően a pénzügyi kultúra Egyesült Államokban használt fogalmait elemzi, de megemlíti, hogy nemzetközi szinten is hasonló definíciókat használnak, például Ausztráliában, Kanadában és az Egyesült Királyságban. A Kanadában alkalmazott definíció szerint a pénzügyi műveltség azt jelenti, hogy az egyén rendelkezik azzal a tudással, képességgel és magabiztossággal, hogy felelős pénzügyi döntéseket hozzon [Task Force on Financial Literacy].

Az 1. ábra alapján megállapítható, hogy a pénzügyi tudás, a képességek, az egyének megbízhatósága és magabiztossága, valamint motivációja mind szükségesek ahhoz, hogy az emberek hatékonyan tudják kezelni a pénzügyeiket. Ez utóbbi tulajdonság, a cselekvésre való késztetés (motiváció) igen ritkán olvasható a fogalmi meghatározások szakirodalmában. Egy hazai tanulmány szerint a tudatos pénzügyi

magatartás fogalma napjainkban egyre inkább előtérbe kerül. A felelős (tudatos) magatartásra nincs egységesen elfogadott definíció a kutatók között. A tudatos pénzügyi magatartás dimenziói: „a célkitűzés, a tervezés, a megtakarítás, a jövőorientáció, az ésszerű költsékezés és a költségek ellenőrzése, valamint a kommunikáció a pénzügyekről” [Zsótér, 2013: 675]. A döntéshozatali képesség ebből a megfogalmazásból is hiányzik.

Forrás: Remund [2010] alapján saját szerkesztés

1. ábra: A pénzügyi kultúra néhány összetevője

A koncepcionális meghatározásba beleilleszthető a Magyar Nemzeti Bank 2008-ban megjelent meghatározása, amely szerint a pénzügyi kultúra nem más, mint „a pénzügyi ismeretek és készségek olyan szintje, amelynek segítségével az egyének képesek a tudatos és körültekintő döntéseikhez szükséges alapvető pénzügyi információkat azonosítani, majd azok megszerzése után azokat értelmezni, és ennek alapján döntést hozni, felmérve döntésük lehetséges jövőbeni pénzügyi, illetve egyéb következményeit.” [MNB-PSZÁF, 2008: 1] Tehát az egyének képesek felmérni a kockázatot, valamint a döntésükben rejlő bizonytalanságot. Kiemelendő a megfogalmazásból a döntések eredménye, amely néhány, korábban említett definícióból hiányzott.

Huston kutatásában összegezte a pénzügyi műveltség mérési lehetőségeit. Áttekintette a pénzügyi kultúra fogalmi meghatározásait, hogy ezáltal segítse a kutatókat abban, hogy egységes, általánosan elfogadott legyen a definíció, valamint a mérési eszközök. Huston 71 tanulmányt vizsgált, amelyek 50 különböző szerzőtől vagy szervezettől származnak. Ezek többsége az Egyesült Államokban keletkezett, 1996 és 2008 között. A tanulmányok közül több mint ötven nem tudta meghatározni a pénzügyi kultúra koncepcióját. A fennmaradó esetekben találhatóak definíciók, amelyekben nyolc különböző jelentést fogalmaztak meg. Ezek a következők [Huston, 2010: 311]:

1. A pénzügyi műveltség az a képesség, amivel az egyén jól megfontolt döntéseket képes hozni, és meghatározó lépéseket tud tenni a pénz kezelésével és használatával kapcsolatosan [Beal-Delpachitra, 2003].
2. Az egyén pénzügyi műveltsége az a képesség, amivel olvas, elemez, kezel és kommunikál a személyes pénzügyi feltételekkel kapcsolatosan, amelyek anyagi befolyással vannak a jólétre. Ez magában foglalja azt a képességet, miszerint különbséget tud tenni az ember a pénzügyi döntések között, képes a pénzügyi problémáiról beszélni anélkül, hogy kényelmetlenül érezné magát, valamint képes tervezni a jövőre vonatkozóan, és képes kompetensen reagálni az élet olyan eseményeire, amelyek befolyással bírnak a mindennapi pénzügyi

- döntésekre, beleértve az általános gazdasági helyzetet és eseményeket is. [Cude et al., 2006]
3. A pénzügyi kultúra az az alaptudás, amire az embereknek szükségük van a modern társadalomban való „túléléshez”. [Kim, 2001]
 4. A pénzügyi műveltség összefüggésben van a személy azon képességével, amellyel felismeri és megérti a pénzügyi koncepciók használatát, ami által az egyént ezek felhasználójává teszi. [Servon–Kaestner, 2008]
 5. A pénzügyi kultúra az a képesség, amellyel az egyén a tudását és a készségeit a pénzügyi erőforrásainak hatékony kihasználására fordítja egy életre szóló pénzügyi biztonság érdekében. [Jump\$tart, 2015]
 6. A pénzügyi kultúra az a képesség, amellyel az ember a tudását és a készségeit a pénzügyi erőforrásainak hatékony kihasználására fordítja egy életre szóló pénzügyi jólét érdekében. [NSFL, 2006]
 7. A pénzügyi műveltség a legfőbb pénzügyi fogalmak és koncepciók megértése, amely ahhoz szükséges, hogy az egyén napi szinten létezni tudjon az amerikai társadalomban. [Bowen, 2002]
 8. Az egyén pénzügyi műveltsége egy belülről jövő pénzügyi tudás vagy tárgyi/objektív tudás. [Courchane –Zorn, 2005]

Az elemzett tanulmányok közel fele nem különíti el élesen a pénzügyi tudást és a pénzügyi kultúrát. Csupán a tanulmányok 13 százaléka tartalmaz formális definíciót. Az első két megfogalmazás a képességekre összpontosít, három pedig csak a tudásra (3., 7., 8. definíciók). Az 5. és 6. definíció lényegét tekintve megegyezik: mind a tudás, mind pedig a képesség szerepet játszik benne, és megfogalmazzák a pénzügyi kultúra tervezett eredményét is, az életre szóló pénzügyi biztonságot, illetve jólétet. A 4. definíció szintén tartalmazza a tudást és a képességet, azonban a tervezett végeredményt nem. A fogalom pontatlan meghatározása abból fakad, hogy a pénzügyi kultúrát nem lehet egy szóval meghatározni [Huston, 2010].

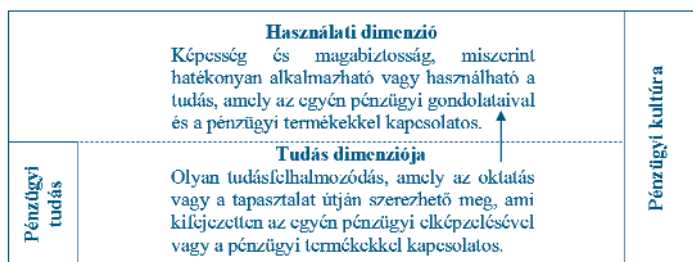
Az Egyesült Államok kormánya a *Jump\$tart* szervezet által használt fogalmat (5. definíció) támogatja. *Remund* tanulmányában megemlíti, hogy ez a meghatározás nyomatékossítja a képesség fontosságát, valamint szól a tudásról, a készségről és az életben zajló eseményekről is. Felhívja a figyelmet azonban néhány hiányosságra. Egyrészt arra, hogy a definícióban nem szerepel a pénzügyi kultúra mérhetősége. A meglévő pénzügyi kultúra felmérése nélkül pedig nem fejleszthető a pénzügyi műveltség. Másrészt a definíció nem állítja egyértelműen, hogy az egyénnek meg kell értenie a kulcsfontosságú pénzügyi koncepciókat ahhoz, hogy pénzügyileg műveltként lehessen számba venni. A pénzügyi kultúrával foglalkozó kutatóknak és oktatóknak szükségük lenne egy iránymutatásra. Végül szerinte ez a fogalom nem hangsúlyozza a döntéshozás és a tervezés fontosságát. [Remund, 2010: 284–285]

Knoll és Houts [Knoll–Houts, 2012: 383] tanulmányukban megemlítik, hogy az Egyesült Államokban az általánosan elfogadott definíció megegyezik a *Jump\$tart* koalíció (5. definíció) és a *Pénzügyi kultúra és oktatási bizottság* (U.S. Financial Literacy and Education Commission, 6. definíció) által meghatározott fogalmakkal. Hasonlóan definiálta az amerikai *Pénzügyi kultúra tanácsadó testület* (PACFL: President’s Advisory Council on Financial Literacy) a pénzügyi kultúrát 2008-ban: az a képesség, amellyel az egyén használja a tudását és a készségeit ahhoz, hogy meg-

felelően irányítani és kezelni tudja pénzügyi helyzetét egy életre szóló pénzügyi jólét érdekében. Az Egyesült Államokban a pénzügyi kultúra három legnagyobb szervezete 22 állami és 80 magánszervezetet tömörít. A legerjedtebb fogalom szerint tehát a pénzügyi kultúra tudásból és képességekből áll.

Egy ausztrál szervezet (MCEECDYA: The Ministerial Council for Education, Early Childhood Development, and Youth Affairs) a pénzügyi műveltséget hasonlóan fogalmazza meg: a tudás, a megértés, a képesség és az értékek alkalmazása pénzügyi környezetben, összefüggésben azon döntésekkel, amelyek hatással vannak az egyénre, a társadalomra és a környezetre [Cull-Whitton, 2011: 100].

Huston kutatásában kimutatta, hogy a vizsgált tanulmányok 47 százaléka a pénzügyi kultúrát és a pénzügyi tudást, mint fogalmakat egymás szinonimájaként, de külön említve használja. Amennyiben csak azokat a tanulmányokat nézzük, amelyekben mindkét megfogalmazást használták, akkor több mint háromnegyedükben a fogalmakat rokon értelmű kifejezésként alkalmazták. Jól látható, hogy a pénzügyi tudás, a képesség, a kultúra és a műveltség fogalmai nincsenek körülhatárolva a szakirodalomban. Véleményem szerint a tudás és a képesség csupán egy része a műveltségnek. A 2. ábra mutatja a pénzügyi tudás és a pénzügyi kultúra kapcsolatát.

Forrás: Huston [2010: 307] alapján saját szerkesztés

2. ábra: A pénzügyi tudás és a pénzügyi kultúra kapcsolata

A 2. ábra alapján megállapítható, hogy a pénzügyi tudás egy szűkebb fogalom a pénzügyi kultúránál. A pénzügyi kultúra a tudáson túl tartalmazza a képességeket, valamint a tervezett végeredményt is. Huston felhívja a figyelmet arra, hogy ha ezt a két kifejezést a kutatók szinonimaként használják, holott két külön definíciót alkalmaznak, az jelentős problémákat okozhat [Huston, 2010: 303].

3.1.1. A pénzzel kapcsolatos attitűd

A pénzügyekhez való hozzáállást, értékelő viszonyulást nevezzük pénzügyi attitűdnek. A pénzhez való viszonyunkat a gyerekkori tapasztalatok befolyásolják. A családi minták követését, vagy éppen elutasítását a környezetünkben élő felnőttek viselkedése, érzései határozzák meg. „Az attitűdkutatások rámutattak arra, hogy az értékelő viszonyulás három (kognitív, affektív és viselkedési) tényezője együtt alakul, s így biztosítja a személyiség konzisztens viszonyulását egy adott dologhoz.” [Kovács

et al., 2013: 38] Mivel a tényezők összefüggnek egymással, ezért a pénzügyi viselkedés alakításához a pénzügyi attitűd ismerete szükséges.

Hazánkban a mai középkorú felnőtt lakosság egy „pénz nélküli társadalomban” nőtt fel. Ez a tény befolyásolja a felnőttek pénzügyi ismereteit, pénzkezelési szokásait. Ezeknek az egyéneknek a jelenlegi piacgazdasági környezetben nap, mint nap felelősségteljes pénzügyi döntéseket kell hozniuk. „Mivel a társadalmi berendezkedés a környező országokban a rendszerváltás előtt ugyanazon az ideológián alapult, a pénzügyi magatartás nemcsak magyar, hanem regionális probléma.” [Kovács et al., 2013: 38] Tehát a pénzügyi viselkedés megértéséhez szükségünk van az érzelmi tulajdonságok megismerésére is.

„A kultúra fogalma alatt a szociológiában legáltalánosabban a társadalom (vagy csoport) közös értékeinek, normáinak, rítusainak, hőseinek és szimbólumainak rendszerét, a társadalomra (vagy csoportra) jellemző hagyományokat, feltevéseket, gondolkodási, viselkedési és problémamegoldási mintákat, preferenciákat, attitűdöket, érzelmeket értjük.” [Husz-Szántó, 2011: 7] Vannak olyan kutatók, akik a kultúrát jéghegyhez hasonlítják. A „jéghegy-modell” szerint a kultúra kisebbik része tudatos, míg legnagyobb része érzelmileg nagyon fontos, azonban tudattalan. A „jéghegy csúcsa” tapasztalati úton könnyebben megközelíthető. A Magyarországon elindult (főleg pénzügyi) kezdeményezések a kultúra felszíni rétegére koncentrálnak: a pénzügyi ismeretek és a viselkedés fejlesztésére. A „víz alatti” réteg (ide tartoznak az értékek, a feltételezések és az attitűdök) nehezebben feltárható, azonban kiemelkedően fontos szerepe van a pénzügyi kultúra megismerésében. Ezt megerősíti az OECD-tanulmány is, miszerint a viselkedés és az attitűdök között pozitív kapcsolat áll fenn. „A hosszabb távú gondolkodás iránt pozitív attitűdöt mutató válaszadók nagyobb valószínűséggel mutatnak pozitív pénzügyi viselkedést, mint azok, akiknél rövid távú preferenciát tapasztalunk.” [Atkinson-Messy, 2012: 56]

Kovács és szerzőtársai [Kovács et al., 2013: 38–40] kutatásukban egyetemi hallgatók körében végzett felmérés alapján gondolkodási és viselkedési mintákat, meggyőződéseket, hiedelmeket és preferenciákat vizsgálnak. Céljuk a pénzügyi viselkedést befolyásoló attitűdök feltárása, azok összehasonlítása korábbi kutatások eredményeivel.

Az előzőek alapján a kutatók felhívják a figyelmet a pénzügyi attitűd és a materiális irányultság vizsgálatának fontosságára. „Hazánkban az utóbbi időben a hitelek és személyi kölcsönök iránti kedvezőbb attitűd kialakulása arra világít rá, hogy a lakosság számára a kívánatos termékek birtoklása gyakran fontosabb, mint pénzügyi helyzetük pontos felmérése és a fogyasztás ahhoz való igazítása.” [Zsótér-Nagy, 2012: 315] A szerzők javaslata a pénzügyi kultúra érzelmi oldalának fejlesztésére az alternatív oktatási, illetve önismeret-fejlesztő gyakorlatok, például a pszichodráma alkalmazása. [Zsótér-Nagy, 2012: 315–317]

3.1.2 Attitűd és aptitűd

Olasz kutatók [Bongini et al., 2012] feltételezik, hogy a genetikai faktor befolyásolja a pénzügyi viselkedést. Szerintük léteznek olyan nem megfigyelhető változók,

amelyek segíthetnek megmagyarázni a fiatalok pénzügyi kulturális szintjét: ilyen például az attitűd és a pszichológia. Az *aptitűd* fogalmát úgy határozzák meg, mint a kompetencia egyik összetevője, aminek segítségével az egyén foglalkozik a pénzügyi problémával. Míg az attitűd egy gondolkodási út, egy problémára való rátekinvés, hozzá való viszonyulás, addig az aptitűd egy természetes képesség, adottság.

Remund a következők szerint definiálja a pénzügyi kultúrát: annak a tudásszintnek a mérési eszköze, amivel az egyén megérti a kulcsfontosságú pénzügyi koncepciókat, birtokában van annak a képességnek és magabiztosságnak, hogy személyes pénzügyeit megfelelően tudja kezelni rövid távú döntéshozatalaival vagy hosszú távú pénzügyi tervezéssel, miközben figyelemmel kíséri a társadalmi élet eseményeit és változásait. Tehát a tudás irányítja az aptitűdöt, azaz a rátermettséget, amely ezáltal a személyes pénzügyek kezelésének befolyásoló tényezőjévé válik. A tudás értéktelen az alkalmazott tapasztalat nélkül, és a kutatások is azt bizonyítják, hogy ez a tapasztalat a „híd” a tudás és az aptitűd között. A korábbi tanulmányokból származó megfogalmazások együttesen egy holisztikus képet alkotnak a pénzügyi műveltségről. [Remund, 2010: 284]

Az előző gondolathoz hasonlóan állítanak *De Meza* és szerzőtársai [De Meza et al., 2008]: szerintük a pénzügyi viselkedés jobban függ az egyén pszichológiai megérésétől, mint a konkrét pénzügyi információk ismeretétől vagy a készségtől.

Egy francia tanulmány [Arrondel et al., 2013: 9] szerint a pénzügyi műveltség a társadalmi-gazdasági tényezők mellett a politikai véleményen keresztül is magyarázható. Az ideológiai, politikai hozzáállás részét képezheti a pénzügyi viselkedésnek, meghatározhatja az egyén portfólióját, továbbá a pénzügyi tervezés fontosságának a felismerését. A szerzők ezt a feltételezést részben bizonyították.

Ugyanebben a tanulmányban [Arrondel et al., 2013: 13] olvasható egy olyan javaslat a jövőbeni kutatásokhoz, amely a pénzügyi műveltség, a pénzügyi tervezés, valamint a preferenciák kapcsolatára vonatkozik. A francia kutatók szerint a pénzügyi kultúra népszerűsítése segíthet az egyének pénzügyi tervezésében, azonban ez nem mindig elegendő. Az emberek egy része türelmetlen, előnyben részesíti a jelenlegi fogyasztást a jövőbeni megtakarítással szemben.

Mindezek alapján a pénzügyi kultúrát koncepcióként kell kezelni, és a korábban említett tényezők mellett az érzelmi tulajdonságokat is figyelembe kell venni. Kutatómunkám során a hazai középiskolások körében végzett felmérés eredményeit elemzem, nemcsak a diákok pénzügyi tudását, számolási készségét, hanem a pénzügyekhez való viszonyulásukat, attitűdjüket is vizsgálom.

3.2. A PÉNZÜGYI KULTÚRA KOMPONENSEI

A működő, gyakorlati definíciók célja annak bemutatása, hogy melyek azok a kritériumok, feltételek, amelyekkel az elméleti koncepció mérhetővé válik. A pénzügyi kultúra részterületeire az elmúlt évtized kutatásai legalább négyet határoznak meg, melyek a következők:

1. alapvető pénzügyi kérdések: a pénz vásárlóereje, személyes pénzügyek;
2. hitelfelvétel: jövőbeli erőforrás felhasználása a jelenben hitelkártya használatával, személyi kölcsönrel vagy jelzáloghitellel;

3. befektetés: jelenben lévő erőforrás megtakarítása jövőbeli felhasználásra értékpapírokon, kötvényeken vagy egyéb tőkebefektetéseken keresztül;
4. erőforrások megvédése: biztosítási termékekkel és szolgáltatásokkal, vagy egyéb pénzkezelési technikák segítségével.

A Huston [Huston, 2010: 303] által vizsgált tanulmányok több mint fele tartalmazta az első három témakör valamelyikét, míg az utolsót csupán egyharmaduk. A vizsgált kutatások 40 százaléka tartalmazott legalább két vagy három mérési területet az előzők közül. A tanulmányok 35 százaléka kifejezetten csak az alapvető pénzügyi kérdésekkel foglalkozott, míg több mint a fele csak a megtakarításokkal és befektetésekkel. A kutatásoknak csupán egynegyede tartalmazta mind a négy részterületet. Természetesen azok a tanulmányok, amelyek mindegyik témakört számításba veszik, sokkal pontosabbak.

A felsorolt részterületek közül az első hármat használták indiai tudósok. Egy olyan indexet készítettek, amiben négy indikátort neveztek meg: a pénzügyi tudást, a megtakarítási képességet, a hitellehetőségeket és befektetési képességeket. 400 főre kiterjedő felmérést végeztek [Suganya et al., 2013]. A szakirodalom a vizsgálandó részterületekben nagyrészt egyetért. Vannak olyan kutatások, amelyek kevesebb kérdéskört vizsgálnak, mert inkább bizonyos kérdéscsoportokra szeretnének koncentrálni. Ahhoz, hogy komplex kép alakuljon ki a pénzügyi kultúráról, érdemes a témakörök nagy részét lefedni. Ennek megfelelően a magyar középiskolások legfrissebb felmérése a következő hat területet tartalmazza: banki szolgáltatások, megtakarítások és befektetések, hitelezés, munka világa, általános gazdasági ismeretek, biztosítás és nyugdíj [Kiss et al., 2013].

Remund a gyakorlati témaköröket szintén négy kategóriába sorolja:

1. személyes költségvetés, tervezés;
2. megtakarítás;
3. hitelezés;
4. befektetés.

Ezeknek a területeknek az alapja a pénzügyi viselkedés és a pénzügyi képesség. Azok a kérdéskörök, amelyek nem tartoznak ebbe a négy csoportba, azok a megértésen alapulnak, és általában a biztosítási témakört tartalmazzák. A kutatások további kategóriákat is azonosíthatnak, amelyekkel a pénzügyi kultúra mérhetővé válhat. Remund felhívja a figyelmet a kockázatkezelés fontosságára, amely terület mind a négy kategóriának alapvető összetevője. A pénzügyi tájékozottságot a tanulmányok széles spektrumban vizsgálják annak érdekében, hogy megértsék és kiértékeljék a személyes aptitúdót. Az aptitúd rövid- és hosszú távú döntéshozatalt, tervezést, a különböző események pénzügyi hatásainak megértését is magában foglalja. Az említett négy témakör a legelterjedtebb a 2000 óta készült tanulmányokban, és szorosan illeszkedik az elméleti, koncepcionális definícióhoz. [Remund, 2010: 288–290] A gyakorlati meghatározások elősegítik az elméleti koncepció mérhetőségét.

4. A PÉNZÜGYI KULTÚRA FEJLESZTÉSE HAZÁNKBAN

A központi bankok számos országban fontos feladatuknak tekintik a lakosság pénzügyi kultúrájának fejlesztését, amelyben aktív szerepet vállalnak. „A Magyar Nemze-

ti Bank 2006-ban indította el a pénzügyi kultúrát fejlesztő kezdeményezését, majd 2007-ben a fő prioritású intézményi célok között is megjelent az általános pénzügyi kultúra fejlesztésének szakmai támogatása.” [MNB] A Magyar Nemzeti Bank a pénzügyi kultúra széles körű terjesztése érdekében a lakosság tájékoztatását is stratégiai célként fogalmazta meg.

„A jegybank vezetése ezért 2007 végén a pénzügyi kultúra fejlesztését célzó tevékenységek megerősítése, integrálása, valamint a szakmai programok egységes kialakítása és végrehajtása érdekében egy közvetlen alelnöki irányítás alatt álló önálló projektet (Pénzügyi kultúra kiemelt projekt) hozott létre. A projekt 1 éves működésének eredményeként a jegybank vezetése 2008 végén elfogadta az MNB pénzügyi-kultúra-fejlesztési tevékenységéről szóló középtávú funkcionális stratégiáját, és döntött a kommunikációs szakterületen belül működő *Pénzügyi kultúra központ* létrehozásáról.” [MNB] A Látogatóközpont – sajnálatos módon – 2013. október 14-től átmenetileg nem üzemel.

Az előbbiek alapján több tájékoztató kiadvány is megjelent a jegybank gondozásában, például „A pénz beszél – Te is érted?” pénzügyi ismeretterjesztő kiadvány középiskolásoknak, „Pénzforgalomról mindenkinek”, folyóiratok (pl. Pesti est) különszámaként a megtakarításokról, valamint a hitelekről tájékoztató füzetek, tanácsadó rovatok a Metropol napilapban a lakossági megtakarításokról, a devizahitelek kockázatairól, a hitelfelvetelekről. A középiskolásoknak készített tájékoztató füzet minden 11. évfolyamos diákhoz nyomtatott formában is eljut. Az MNB egy önálló honlapot is üzemeltet, ahol „közérthető formában hívja fel a figyelmet azokra az összefüggésekre és szempontokra, amelyek az egyes monetáris politikai és egyéb jegybanki döntések hátterében állnak, valamint amelyeket a leggyakoribb egyéni pénzügyi döntések során mérlegelni érdemes.” [Pénziránytű]

A fiatalok elérése érdekében a legnagyobb közösségi oldalon a jegybank *Pénzbook* néven gazdasági, pénzügyi témákkal foglalkozó oldalt üzemeltet, ahol rövid és informatív bejegyzésekkel igyekeznek felkelteni az oldalra látogatók érdeklődését. A legutolsó bejegyzés azonban 2013. augusztus 30-án volt.

A *Pénzügyi oktatási program* (POP) az MNB és a Budapesti Értéktőzsde támogatásával kifejlesztett elektronikus oktatási csomag, amely szintén a középiskolások pénzügyi oktatását célozza. A törzsanyag 28 témakört tartalmaz, amelyhez tanári segédlet, esettanulmányok, feladatlapok és egy valós tőzsdei szimulációs játék kapcsolódik, amely az érdeklődők számára a Pénziskola honlapon elérhető.

1991-ben az MNB a Nemzetközi Bankárképző Központtal, a Magyar Bankszövetséggel, valamint a Pénzügyminisztériummal közösen létrehozott egy alapítványt a pénzügyi kultúra fejlesztésének érdekében. Az *Alapítvány a pénzügyi kultúra fejlesztéséért* olyan közhasznú célokat tűzött ki, mint a pénzügyi kultúra terjesztése érdekében készülő kiadványok, tanulmányok készítése, a pénzügyi oktatás technikai feltételeinek javítása, a pénzügyi oktatásban résztvevő szakemberek, oktatók továbbképzése, nemzetközi kapcsolatok ápolása. Ennek érdekében az alapítvány pályázatokat finanszíroz, ösztöndíjakat ad.[APKF]

A programok célcsoportja a középiskolás korosztály. A folyamatos fejlesztés, a szélesebb körű terjesztés azonban megfigyelhető: különböző anyagok készülnek nemcsak a diákok, hanem a tanárok számára is; továbbá megcélazzák a felsőoktatásban résztvevő hallgatókat is. [Zsótér, 2013: 675–676]

A civil kezdeményezések sem maradtak el, több megállapodás is született. Ilyen például a Nemzeti Civil Alap és a Hullámtörő Egyesület összefogásával létrehozott felvilágosító kiadvány, a *Pénzügyi útjelző*. Az egyesület honlapján található ismeretterjesztő anyagok, valamint az emberek pénzügyi tájékozottságának felmérésére szolgáló kérdőív. 2010–2011-ben több fórumot és szemináriumot szerveztek, azóta azonban (a honlap alapján) nem voltak programok. [Hullámtörő Egyesület]

Az egyik hazai vezető bank, az OTP társadalmi szerepvállalásában célul tűzte ki a pénzügyi kultúra fejlesztését. Honlapjukon tájékoztató útmutatók, kalkulátorok találhatóak, amelyek segítik a lakosság pénzügyi döntéseit. A fiatalokat célozza meg az OTP *Fáy András Alapítványa*, amely olyan ingyenes oktatási programokat szervez a diákoknak, ahol pénzügyi és gazdasági alapismereteket tanulhatnak. A pénzügyi kultúra fejlesztéséhez kapcsolódó eseményeket is szervez az OTP, például az „Alma Mater” program, amelynek keretében a bank vezetői korábbi középiskolájukban tartanak tanórát pénzügyi, gazdasági ismeretekről. [OTP Bank]

Az alapítvány foglalkozik trénerképzéssel is, 2012-től pedig az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen tanárképzéssel [Zsótér, 2013: 675]. A 2012-ben létrejött *Középiskolások országos pénzügyi és gazdasági oktatóközpontja* (O.K.) célja, hogy a középiskolás korosztály számára pénzügyi és gazdasági ismereteket nyújtson. A két éves projekt időtartama alatt 10 diákoknak szóló oktatási tananyag, valamint 5 felnőttképzési tananyag készült el. A központ céljai között szerepel rendezvények szervezése, elektronikus tananyagok fejlesztése, valamint pénzügyi oktatáshoz kapcsolódó tanulmányok összeállítása is. [O.K.]

A Generali Alapkezelő és a Generali Biztosító 2009-ben indította el interaktív befektetési versenyét és oktatási programját, a *Tőzsdejátékot* 11. és 12. évfolyamos középiskolások számára. A versenyt kiegészítette egy előadás-sorozat is. [Generali(1)] A Generali Alapkezelő honlapján pénzügyi kisszótár található. [Generali(2)]

2010-ben a CIB Bank csatlakozott a „Pénzügyi iránytű” programhoz. Ennek során a bank fejlesztő játékokat szervezett különböző rendezvényein, amelynek során hasznos információkat nyújtottak a pénzügyekről. [CIB Bank]

A K&H Csoport a 2014/15-ös tanévben ötödik alkalommal rendezte meg a K&H Vigyázz, Kész, Pénz! pénzügyi vetélkedőt általános iskolás tanulók számára. A verseny 4 fordulós volt, két online forduló, majd a regionális középöntők, végül pedig a döntő. [K&H Bank]

A Citibank Magyarország a *Junior Achievement Magyarország* (JAM) Alapítvánnyal 2001-ben kezdte el pénzügyi és gazdasági képességeket fejlesztő programját. Innovatív oktatási tananyagokat készítenek, tréningeket, konferenciákat, versenyeket szerveznek, elsősorban általános iskolás és középiskolás diákok számára. [JAM]

A Provident Pénzügyi Zrt. által működtetett *Családi kasszasikerek program* fiatalok körében végzett felmérést 2013-ban. A kutatás szerint a diákok nagy része elégedett a saját anyagi helyzetével. *Tóth Andrea*, a Provident Pénzügyi Zrt. kommunikációs vezetője szerint a korábbi felmérésekhez képest szignifikánsan emelkedett azoknak az aránya, akik rendszeresen feljegyzik a bevételeiket és kiadásait, ami előrelépést jelent a pénzügyi műveltségben. A pénzügyi tranzakciós lehetőségeket a válaszadók jelentős része ismeri, bár az online szolgáltatások kevésbé ismertek, mint a csekken történő befizetés, vagy a készpénzfelvétel ATM-en keresztül. A kuta-

tás attitűdvizsgálatokat is tartalmazott, amelyek során kiderült, hogy a diákok kétharmada alaposan átolvassa és értelmezi a pénzügyi dokumentumokat aláírás előtt. A kitöltők 56 százaléka egyetért azzal, hogy a hitelfelvételt lehetőség szerint elkerülje. [Piac&Profit, 2013]

Mindenképpen említést kell tennem az *Econventio Keresztesztal Közhasznú Egyesület* tevékenységéről. Az egyesület célja a pénzügyi kultúra fejlesztése és a közérthető pénzügyi ismeretek népszerűsítése. Az egyesület kiemelt figyelmet fordít a középiskolai diákok pénzügyi műveltségének fejlesztésére: pénzügyi napokat, táborokat, pedagógusok számára továbbképzéseket szervez, különböző konferenciákon vesz részt. Ugyancsak az *Econventio Közhasznú Egyesület*, valamint a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kara által létrehozott kutatócsoport középiskolások körében végez immár 2011 óta mintavételen alapuló felmérést. A vizsgálat eredményeiből készült tanulmányok megtalálhatók az egyesület honlapján [Econventio].

5. ÖSSZEFOGLALÁS

A mai komplex társadalmi környezetben minden egyénnek – különösen a fiatal korosztálynak – szüksége van a pénzügyi készségekre és képességekre. A középiskolai, egyetemi évek alatt pénzügyi döntési helyzetek alakulnak ki: befektetés a felsőoktatási tanulmányokba, autó- (esetleg lakás-) vásárlás, bankszámla nyitása. Ugyanakkor a felnőtt lakosság iskolai tanulmányai során nem tanult pénzügyi, gazdasági ismereteket. A kormányzati és pénzintézeti törekvések nem érnek célba akkor, ha az egyének nem ismerik a hosszú távú megtakarításokat, azok előnyeit, a hitelfelvétel kockázatait. Ha a pénzügyi műveltség alacsony szintű, akkor a pénzügyi termékek és szolgáltatások széles spektrumából az emberek nem képesek megfelelően választani. Az egyének pénzzel kapcsolatos gondolkodását tehát minél fiatalabb korban fejleszteni kell.

A pénzügyi tudás, a képességek, az egyének megbízhatósága és magabiztossága, valamint motivációja mind szükségesek ahhoz, hogy az emberek hatékonyan tudják kezelni a pénzügyeiket. Az általános fogalmi meghatározások során bemutattam az attitűd és az aptitűd fontosságát is. Míg az attitűd egy gondolkodási út, egy problémára való rátekintés, addig az aptitűd egy természetes képesség. Mindezek alapján a pénzügyi kultúrát koncepcióként kell kezelni, és az érzelmi tulajdonságokat is figyelembe kell venni.

A tanulmány befejező részében rámutattam arra, hogy a központi bankok számos országban fontos feladatuknak tekintik a lakosság pénzügyi műveltségének fejlesztését, amihez a kereskedelmi bankok, valamint civil szervezetek is csatlakoztak. Ugyanakkor ezek a fejlesztések csak a „jéghegy csúcsára”, a pénzügyi ismeretek és a viselkedés fejlesztésére koncentrálnak. Az értékek, az attitűdök nehezebben feltarthatóak, azonban a pénzügyi kultúra megismerésében ezek a tényezők is fontos szerepet játszanak.

IRODALOM

APKF honlapja:

http://apkf.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=61 Lekérdezve: 2014.02.28.

Arrondel, L.–Debbich, M.–Savignac, F. (2013): „Financial Literacy and Financial Planning in France” *Numeracy, Advancing Education in Quantitative Literacy* 6(2): 8.

Atkinson, A.–Messy, F. (2012): „A pénzügyi kultúra mérése: Az OECD / Nemzetközi Pénzügyi Képzési Hálózata (INFE) kísérleti kutatásának eredményei”, *OECD Pénzügyi, Biztosítási és Magán-nyugdíjpénztári Műhelytanulmányok*, 15. sz., OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/5k9csfs90fr4-en> Lekérdezve: 2014.01.25.

Balázsi, I.–Ostorics, L.–Szalay, B.–Szepesi, I.–Vadász, Cs. (2013): PISA 2012 Összefoglaló jelentés, Oktatási Hivatal Budapest http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_merese/pisa/pisa2012_osszefoglalo_jelentes.pdf Lekérdezve: 2014.02.02.

Beal, D. J.–Delpachitra, S. B. (2003): „Financial Literacy among Australian University Students” *Economic Papers*, 22(1): 65–78.

Béres, D.–Huzdik, K. (2012): „A pénzügyi kultúra megjelenése makrogazdasági szinten” *Pénzügyi Szemle* 2012(3): 322–336.

Béres, D.–Huzdik, K.–Kovács, P.–Sápi, Á.–Németh, E. (2013): Felmérés a felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi kultúrájáról, kutatási jelentés, 2013. június <http://www.asz.hu/tanulmanyok/2013/kutatasi-jelentes-felmeres-a-felsooktatásban-tanulo-fiatalok-penzugyi-kulturajarol/t353.pdf> Lekérdezve: 2014.01.24.

Bongini, P.–Trivellato, P.–Zenga, M. (2012): „Measuring Financial Literacy Among Students: An Application Of Rasch Analysis” *Electronic Journal of Applied Statistical Analysis*, EJASA 5(3): 425–430.

Bowen, C. F. (2002): „Financial Knowledge of Teens and Their Parents” *Financial Counseling and Planning* 13(2): 93–102.

CIB Bank honlapja: http://www.cib.hu/cib_csoport/tarsadalmi_felelossegvallalas/cib_a_tagabb_kozossegeben/index#kult Lekérdezve: 2014.02.28.

Courchane, M.–Zorn, P. (2005): Consumer Literacy and Credit Worthiness, *Presented at Federal Reserve System Conference, Promises and Pitfalls: As Consumer Options Multiply, Who Is Being Served and at What Cost?* 2005.04.07. Washington, DC.

Cude, B.–Lawrence, F.–Lyons, A.–Metzger, K.–LeJeune, E.–Marks, L.–Machtmes, K. (2006): „College Students and Financial Literacy: What They Know and What We Need to Learn” *Eastern Family Economics and Resource Management Association Conference Proceedings*, 102–109.

Cull, M.–Whitton, D. (2011): „University Students' Financial Literacy Levels: Obstacles and Aids” *The Economic and Labour Relations Review*, 22(1): 99–114.

De Meza, D.–Irlenbusch, B.–Reyniers, D. (2008): Financial Capability: A Behavioural Economics Perspective, London: Financial Services Authority <https://www.fca.org.uk/static/fca/documents/research/fsa-crpr69.pdf> Lekérdezve: 2015.01.24.

- Econventio honlapja: <http://econventio.hu/#rendezvenyek> Lekérdezve: 2015.01.30.
- Generali (1) honlapja: <http://www.alapkezelo.hu/index.php?p=article&aid=26323>
Lekérdezve: 2014.02.28.
- Generali (2) honlapja: http://alapkezelo.hu/fontos_informaciok/penzugyi_kisszotar/ Lekérdezve: 2015.01.20.
- Horváthné Kökény A.–Széles Zs. (2014): „Mi befolyásolja a hazai lakosság megtakarítási döntéseit?” *Pénzügyi Szemle* 2014(4): 457–475.
- Hullámtörő Egyesület honlapja: <http://hullamtoro.hu/?page=0&z=0> Lekérdezve: 2014.02.28.
- Hung, A. A.–Parker, A. M.–Yoong, J. K. (2009): *Defining and Measuring Financial Literacy*, hely nélk.: RAND.
- Huston, S. J. (2010): „Measuring Financial Literacy” *The Journal of Consumer Affairs* 44(2): 296–316.
- Husz, I.–Szántó, Z. (2011): „Mi a pénzügyi kultúra?” In: Meddig nyújtózkodjunk? A magyar háztartások és vállalkozások pénzügyi kultúrájának változása a válság időszakában, *Gazdaságpszichológiai Műhelytanulmányok*, BCE Innovációs Központ Nonprofit Kft. 7–12.
- JAM (Junior Achievement Magyarország) Alapítvány honlapja: <http://www.ejam.hu/hu/programok-es-tananyagok.html> Lekérdezve: 2015.09.04.
- Jump\$tart (2015): *National Standards in K-12 Personal Finance Education* http://www.jumpstartclearinghouse.org/assets/files/2015_NationalStandardsBook.pdf Lekérdezve: 2015.02.14.
- K&H Bank honlapja: <http://kh-vigyazzkeszpenz.hu/> Lekérdezve: 2015.01.30.
- Kim, J. (2001): „Financial Knowledge and Subjective and Objective Financial Well-being” *Consumer Interests Annual* 47: 1–3.
- Kiss G. D.–Kosztópulosz A.–Kovács P.–Révész B. (2013): „Financial literacy of Hungarian teenagers” In: Málovics É.–Kincsesné Vajda B. (szerk.): *Proceedings of the „Scientific Management” and Management Science Today International Scientific Conference Szeged, SZTE GTK*, 248–254.
<http://eco.oldportal.u-szeged.hu/download.php?docID=25397> Lekérdezve: 2015.08.30.
- Knoll, M. A. Z.–Houts, C. R. (2012): „The Financial Knowledge Scale: An Application of Item Response Theory to the Assessment of Financial Literacy” *The Journal of Consumer Affairs* 46(3): 381–410.
- Kovács I. É.–Mihály N.–Mészáros A.–Madarász I. (2013): „A pénzzel kapcsolatos attitűd és különböző demográfiai változók kapcsolatának vizsgálata magyar egyetemi hallgatók mintáján” *Közgazdász Fórum* 16(1): 37–58.
- Lusardi, A.–Mitchell, O. S.–Curto, V. (2010): „Financial literacy among the young” *Journal of Consumer Affairs* 44(2): 358–380.
<http://dx.doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01173.x>
- Lusardi, A. (2012): „Numeracy, Financial Literacy, and Financial Decision-Making” *Numeracy* 5(1): 2. DOI: <http://dx.doi.org/10.5038/1936-4660.5.1.2>
- Lusardi, A.–Wallace, D. (2013): „Financial Literacy and Quantitative Reasoning in the High School and College Classroom” *Numeracy* 6(2): 1.
<http://dx.doi.org/10.5038/1936-4660.6.2.1>

- Mak, V.–Braspenning, J. (2012): „Errare humanum est: Financial Literacy in European Consumer Credit Law” *Financial Literacy in European Consumer Credit Law* DOI 10.1007/s10603-012-9198-5, 307–332.
- MNB honlapja: http://www.mnb.hu/Penzugyi_kultura/az-mnb-es-a-penzugyi-kultura/miert-foglalkozik-az-mnb-a-penzugyi-kultura-fejlesztesevel Lekérdezve: 2014.02.28.
- MNB–PSZÁF (2008): Együttműködési megállapodás
http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Sajtoszoba/online/mnbhu_pressnews/0415MNBPSZAFmegallpodas_penzugyi_kultura_fejleszte.pdf
Lekérdezve: 2015.01.25.
- NSFL (The National Strategy for Financial Literacy) (2006): Taking Ownership of the Future <http://www.treasury.gov/about/organizational-structure/offices/Domestic-Finance/Documents/Strategyeng.pdf> Lekérdezve: 2015.01.20.
- O.K. honlapja: <http://www.oktavoktatas.hu/bemutatkozas.html> Lekérdezve: 2015.01.20.
- OTP bank honlapja: <https://www.otpbank.hu/csr/hu/tarsadalmi-szerepvallalas>
Lekérdezve: 2014.02.28.
- Pénziránytű honlapja: <http://penziranytu.hu/> Lekérdezve: 2015.01.30.
- Piac&Profit (2013): <http://www.piacprofit.hu/tarsadalom/nem-torik-fel-a-malacperselyt-a-gimnazistak/> Lekérdezve: 2014.08.22.
- Remund, D. L. (2010): „Financial Literacy Explicated: The Case for a Clearer Definition in an Increasingly Complex Economy” *The Journal of Consumer Affairs* 44(2): 276–294.
- Servon, L. J.–Kaestner, R. (2008): „Consumer Financial Literacy and the Impact of Online Banking on the Financial Behavior of Lower-Income Bank Customers” *The Journal of Consumer Affairs* 42(2): 271–304.
- Suganya, S.–Sakthivelrani, S.–Durai, K. (2013): „Development and validation of financial literacy scale” *International Journal of Research in Commerce & Management* 4(1): 99–104.
- Task Force on Financial Literacy honlapja:
<http://www.financialliteracyincanada.com/definition.html> Lekérdezve: 2015.01.22.
- Zsótér B.–Nagy P. (2012): „Mindennapi érzelmeink és pénzügyeink. A pénzzel kapcsolatos attitűdök és a materiális irányultság szerepe a pénzügyi kultúra fejlesztésében” *Pénzügyi Szemle* 2012(3): 310–321.
<http://www.asz.hu/penzugyi-szemle-cikkek/2012/mindennapi-erzelmeink-es-penzugyeink/310-321-zsoter-nagy.pdf> Lekérdezve: 2014.01.25.
- Zsótér B. (2013): „A pénzügyi edukáció aktuális kérdései, kutatómódszertani problémái” *Vzdelávanie, Vyskum a Metodológia*, ISBN 978-80-971251-1-0, 673–678.
<http://www.irisro.org/pedagogia2013januar/0711ZsoterBoglarka.pdf> Lekérdezve: 2015.01.20.